

Подзвіг, увасоблены на палатне

Адлюстраванне падзей Айчыннай вайны 1812 года на тэрыторыі Беларусі ў творчасці мастака Петэра Геса

Ваенныя дзеянні і гераізм народа ў змаганні з французскімі акупацыйнымі войскамі трапілі пад увагу расійскіх навукоўцаў, прычым літаральна адразу ж пасля заканчэння вайны. Менавіта з іх лёгкай рукі ўжо ў 1813 годзе ў рускай публіцыстыцы зафіксавалася назва «Айчынная вайна 1812 года». Зроблена гэта было з мэтай

на біваку пад Аўстэрліцам», «Разбітыя войскі Напалеона на плошчы ратушы ў Вільні», «Адступленне французцаў праз Вільню ў 1812 г.».

У еўрапейскім батальным жывапісе франка-расійская вайна 1812 года таксама знайшла шырокае адлюстраванне. Сярод мастакоў XIX стагоддзя, якія пакінулі на-

Аляксандр
СМОЛІК, кандыдат
гістарычных навук,
доктар культуралогіі

Айчынная вайна 1812 года і ваенныя дзеянні ў Еўропе, якія вынікалі з ходу яе падзей, выклікалі велізарныя сацыяльна-палітычныя ўзрушэнні на кантынэнце ў цэлым. У іх былі ўцягнуты не толькі Расія і Францыя, але і Аўстрыя, Італія, Прусія, Іспанія, Швейцарыя, Англія, Швецыя, дзяржавы Рэйнскага саюза. Падзеі, звязаныя з Айчыннай вайной 1812 года, прыцягвалі пільную ўвагу гісторыкаў, палітолагаў, эканамістаў, сацыёлагаў і прадстаўнікоў іншых гуманітарных навук у самыя розныя часы. Выклікаюць цікавасць яны і сёння.

адрознення і проціпастаўлення нацыянальнай вайны 1812 года замежным паходам рускай арміі 1813-1814 гадоў. А пасля таго як у 1839 годзе было выдадзена «Апісанне Айчыннай вайны 1812 года» гісторыка і вядомага рускага ваеннага пісьменніка, дарэчы, непасрэднага ўдзельніка многіх бітваў з напалеонаўскімі войскамі Аляксандра Міхайлоўскага-Данілеўскага, гэта назва стала агульнапрынятай у гістарычнай навуцы.

Падлічана, што ў час напалеонаўскіх паходаў у Еўропе загінула 3,1 млн чалавек [1, с. 349]. Матэрыяльныя страты толькі 5 беларускіх губерняў і Беластоцкай вобласці, паводле тагачасных статыстычных даных, склалі каля 160 млн рублёў серабром [2, с. 77].

Гераізм, які праявілі беларускі і рускі народы пры абароне сваёй зямлі ад французскіх захопнікаў, з часам знайшоў увасобленне ў розных відах мастацтва. Да стварэння арыгінальных твораў прычынліся і многія нашы землякі. Так, разгрому напалеонаўскай арміі, выгнанню французцаў з Масквы прысвяціў гістарычную аповесць «Вялікі разгром» (1887), вядомую па далейшых выданнях як «Драма на Лубянцы» [3], ураджэнец вёскі Каловічы Вілейскага раёна Мінскай вобласці рускі пісьменнік XIX стагоддзя Іван Кандрацьёў. Беларускі жывапісец Ян Дамель тэме Айчыннай вайны прысвяціў некалькі шырокавядомых і сёння карцін: «Напалеон

шчадкам творы, прысвечаныя трагічным калізіям таго часу, значнае месца займае Петэр Гес. Пэндзлю нямецкага майстра належыць серыя з 12 карцін паводле важнейшых бітваў рускіх і французскіх войскаў 1812-1814 гадоў. Вялікую цікавасць яны ўяўляюць і для нас, бо многія з іх адлюстроўваюць падзеі, якія адбыліся на тэрыторыі сучаснай Беларусі.

Петэр фон Гес нарадзіўся 29 ліпеня 1792 года ў Дзюсельдорфе. Яго бацька Карл быў гравіроўшчыкам па медзі пры двары баварскага караля, а два малодшыя браты таксама сталі мастакамі. Петэр скончыў Мюнхенскую акадэмію мастацтваў і даволі хутка стаў вядомым у асяроддзі майстроў батальнага жывапісу. У 1813-1815 гадах у складзе саюзніцкіх войскаў ён прымаў удзел у баявых паходах супраць французцаў і затым на падставе ўласных уражанняў напісаў шэраг карцін: «Бітва каля Бар-сюр-Об» (1817), «Су-

тычка французскіх драгунаў і аўстрыйскіх гусараў», «Данскія казакі з палоннымі французскімі сялянамі», «Пераход кіргізаў і казакоў цераз Рэйн» (усе - **1819**), «Абарона моста каля Ганаў генералам К. Папенхаймам» (**1820**), «Бівуак аўстрыйскіх войскаў» (**1823**), «Нападзенне аўстрыйскіх уланаў на французскі фургон» (**1829**) і інш.

Творчасць П. Геса была добра вядомай аматарам элітарнага мастацтва Еўропы. Яго творы меліся і ў мастацкіх зборах Расіі. Вядома, што Фермерскі палац у Пецяргефе ўпрыгожвалі такія карціны П. Геса, як «Казакі, якія ўзялі ў палон французскага кірасіра», «Італьянцы, якія абараняюцца ў гарах ад нападу непрыяцеля», «Казакі, якія атакуюць транспарт раненых, што вярталіся з Расіі ў **1812** г.». У Кадырынскім і Аляксандраўскім палацах у Царскім Сяле знаходзіліся адпаведна яго карціны «Бітва каля Ганаў» і «Бітва каля Лейпцыга». У мастацкіх зборах члена расійскага імператарскага дома князя Мікалая Лейхтэнбергскага меліся палотны П. Геса «Раніцаў Партэнкірхене», «Бівуак палякаў», «Уральскія казакі». Можна меркаваць, што не былі выключэннем і іншыя прыватныя калекцыі расійскіх аматараў мастацтва. Відаць, нездарма майстэрню П. Геса ў Мюнхене наведаў у **1838** годзе знакаміты рускі паэт Васіль Жукоўскі, які ў сваім дзённіку адзначыў яго «цудоўны пейзаж» і «батальную карціну» [4, с. 414, 418].

Аkurat у канцы 30-х гадоў XIX стагоддзя паводле загаду расійскага імператара Мікалая I для Зімовага палаца ў Санкт-Пецярбургу стваралася галерэя мастацкіх палотнаў аб бітвах, што праславілі рускую армію. Для выканання цэнтральнай часткі экспазіцыі, прысвечанай падзеям Айчыннай вайны **1812** года, - і быў запрошаны П. Гес. У **1839** годзе ён ажыццявіў вандроўку па месцах былых бітваў: разам з генерал-ад'ютантам Л. Кілем і палкоўнікам А. Якаўлевым наведаў Клясціцы, Полацк, Студзёнку, Валуціну гару, Вязьму,

Малаяраславец, Таруціна, Маскву. Падчас гэтай

паездкі мастак сабраў неабходны дакументальны матэрыял.

Алоўкам і пяром Гес наносіў на паперу агульныя замалёўкі відаў з месцаў былых бітваў, старанна фіксаваў найбольш значныя архітэктурныя выявы гарадоў і навакольных пейзажы, якія затым павінны былі стаць фонам на яго будучых палотнах. Мастак акцэнтаваў увагу на шматлікіх падрабязнасцях - яны склалі пазней сэнсавы цэнтр яго карцін. Напрыклад, для свайго палатна «Пераправа цераз Бярэзіну» ён старанна змалюваў могілкі з пахіленымі крыжамі і абламанай елкай. Пасля вяртання ў Пецярбург з Гесам было падпісана пагадненне, паводле якога мастак павінен быў за сем гадоў стварыць восем карцін, за якія царскі ўрад абавязваўся выплаціць яму **18 164** чырвонцы [5].

У**1842** годзе П. Гес завяршыў працу над першым свайм палатном для Зімовага палаца - «Бітва каля Вязьмы», у **1846**-м была вынесена на суд гледачоў

«Бітва пад Смаленскам». Пасля ж заканчэння гэтых твораў мастак пачаў ствараць карціну «Бітва каля Клясціц».

Клясціцы (вёска сучаснага Расонскага раёна Віцебскай вобласці), у бітве каля якіх **18-20** ліпеня **1812** года сышліся рускі пяхотны корпус на чале з генералам П. Вітгенштэйнам і французскі армейскі корпус маршала Н. Удзіно, размяшчаліся

П Р А А У Т А Р А

СМОЛІК Аляксандр Іванавіч.

Нарадзіўся ў 1944 годзе ў в. Каповічы Віпейскага раёна Мінскай вобласці. У 1968 годзе скончыў Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя А.М. Горкага. Працаваў у гэтай навучальнай установе дацэнтам (1973- 1979), дэканам факультэта даўніверсітэцкай падрыхтоўкі (1979-1992). У 1992-2006 гадах - прарэктар, з 2006 года - загадчык кафедры культуралогіі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Кандыдат гістарычных навук (1973), доктар культуралогіі (2000), прафесар.

Аўтар амаль 500 навуковых прац.

Сфера навуковых інтарэсаў: гісторыя Беларусі, тэорыя айчыннай і сусветнай культуры.

Петэр фон Гес

на бойкім шляху з Полацка праз Себеж на Пскоў. Французы імкнуліся аярэдзіць корпус Вітгенштэйна ў сваім імклівым руху на Пскоў і далей на Пецяярбург. Рускія ж ставілі задачу любой цаной прарвацца да себежскага шляху і спыніць ворага. У выніку бітвы французы, нягледзячы на колькасную перавагу над рускімі войскамі, былі спынены, перайшлі да абароны на ўсім сваім паўночным стратэгічным флангу і нават вымушаны былі адступіць да Полацка. Такім чынам, імклівае наступленне французаў на Пецяярбург правалілася. Больш таго, Напалеон вымушаны быў паслаць на дапамогу Н. Удзіно корпус генерала Л. Сен-Сіра, тым самым аслабіўшы галоўную групоўку сваіх войскаў.

«Бітва каля Клясціц». 19 ліпеня 1812 года

На карціне П. Геса адлюстравана атака 2-га батальёна Паўлаўскага грэнадзёрскага палка на французскія ўмацаванні. У цэнтры, на першым плане, шарэнгі паўлаўцаў вядуць рукапашны бой з французскімі сапёрамі і салдатамі 3-га Швейцарскага палка. Рускіх грэнадзёраў можна распазнаць па чырвоных мундзірах з чорнымі лацканамі, каўнярамі, абшлагамі і белымі адваротамі фалдаў. Сярод паўлаўцаў мастак вылучыў фігуру обер-афіцэра Крылова, які за гэту бітву атрымаў ордэн Святога Георгія 4-й ступені [6, с. 189]. У глыбіні - калоны грэнадзёраў, каля палкавога сцяга - камандзір батальёна маёр Кашкін, узнагароджаны за бітву каля Клясціц залатой шпагай [6, с. 33]. У групе адступаючых вылучаецца фігура вершніка, які аддае загад войскам, - гэта генеральскі ад'ютант. На другім плане, у цэнтры, можна ўбачыць наступленне пяхоты дывізіі генерала Георгія Берга, якую падтрымлівае сваім агнём армейская артылерыя. На заднім плане злева - гродзенскія гусары і ямбургскія драгуны ўброд перапраўляюцца праз раку Нішчу.

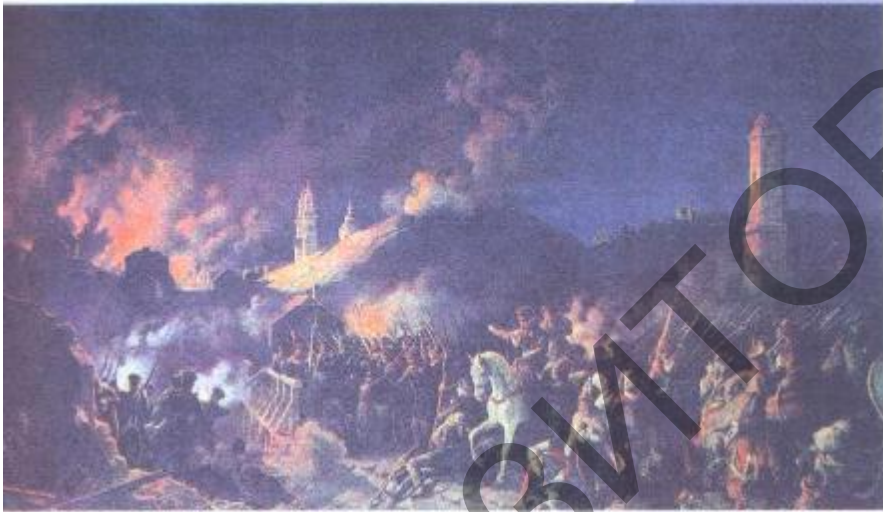
Другая па ліку тэматычна прывязаная да беларускіх рэалій карціна П. Геса - «Бітва каля Полацка» ўзнаўляе захоп рускімі войскамі моста праз раку Палату ў кастрычніку 1812 года. На першым плане мастак паказаў ратнікаў 12-й дружыны Пецяярбургскага апалчэння пад камандаваннем стацкага саветніка Івана Нікалаева. Іх можна пазнаць па характэрным адзенні ў выглядзе кафтанаў і фуражных шапак, на якія нашываўся роўнаканцовы крыж. На другім плане намаляваны супрацьлеглы бераг ракі і горад у пажары. У цэнтры палатна - мост, за ім узвышаецца вал ніжняга замка, ці Іванаў вал, дзе заселі французы, і гара, на вяршыні якой знаходзіцца варожая артылерыя. За гарой бачны касцёл, а направа, удалечыні, Сафійскі сабор. У правай частцы карціны - вялікая група апалчэнцаў штыкамі і сякерамі пракладае сабе шлях да моста. З гісторыі вядома, што ратнікі дружыны І. Нікалаева

імклівай атакай адкінулі французаў ад моста, знішчылі іх умацаванні і ўварваліся ў горад, праклаўшы шлях войску П. Вітгенштэйна. За адваіу пры ўзяцці Полацка І. Нікалаеў быў узнагароджаны ордэнам Святога Георгія 4-й ступені.

Трэці «беларускі» твор П. Геса «Пераправа праз Бярэзіну» адлюстроўвае падзеі, якія адбыліся ў сярэдзіне лістапада 1812 года, калі рускія войскі занялі вёску Студзёнку і накіравалі свой авангард да Бярэзіны. У правай частцы карціны мастак намаляваў П. Вітгенштэйна - на гнядым кані ў шэрым афіцэрскім шынялі з палярынай і ў кавалерыйскай фуражцы з чырвоным акольшкам. Побач з ім члены штаба корпуса: обер-кватармайстар Іван Дзібіч, начальнік штаба Фёдар Даўрэ і інш. Вакол іх - рускія пехацінцы, якія прабіраюцца паміж пакінутымі французскімі павозкамі. Тут жа - казакі, башкіры і калмыкі, якія складалі аснову рэгулярнай конніцы рускай арміі.

На палатне вылучана група з двух рускіх афіцэраў і некалькіх французскіх салдат, якія абараняюцца. Французы абарваныя, змучаныя, іх некалі шыкоўная ўніформа ператварылася ў брудныя лахманы. Сярод французаў выразная фігура грэнадзёра старой напалеонаўскай гвардыі. Ветэран, напэўна, перажыў шмат паходаў і бітваў і, адстаўшы ад свайго палка на беразе Бярэзіны, гатовы абараняцца да апошняй кроплі крыві, але рускія афіцэры звяртаюцца да французаў з прапановай здацца ў палон. Збіраецца абараняцца і кірасір, які стаіць на пярэднім плане

кампазіцыі - у левым краі.

Гэты салдат да самай Бярэзіны не толькі захаваў у добрым стане сваю амуніцыю, але і застаўся баяздольным воінам. Кантрастам яму і старому гвардзейцу служаць фігуры абарваных, знямоглых іншых французскіх салдат. Яны захінаюцца ў брудныя анучы, конскія папоны. Іх сутулыя фігуры бачны ўсюды. Частка іх грэецца каля агню, іншыя спрабуюць адабраць адзенне і ежу ў слабейшых. Асаблівыя пачуцці выклікаюць жанчыны і дзеці, якія знаходзіліся пры французскай арміі, а цяпер разам з ёй адступаюць.

«Пераправа праз Бярэзіну». 16 лістапада 1812 года

Мастак паказвае, што ўся прастора берага паміж мастамі застаўлена каляскамі, карэтамі, простымі павозкамі, многія - запоўнены нарабаванымі рэчамі. На пярэднім плане брычка, якая, як няцяжка здагадацца, належыць аднаму з напалеонаўскіх маршалаў, бо менавіта каля яе на снезе валяецца сіні з залатым шыццём маршальскі мундзір і чырвоная лента ордэна Ганаровага Легіёна. Побач з брычкай бачна і скрыня, з якой высypаліся нарабаваныя царкоўныя каштоўнасці.

На заднім плане палатна - ахопленыя полымем масты праз Бярэзіну. Справа, на вышыні, гарыць вёска Студзёнка, тут жа ўстаноўлены рускія гарматы, якія вядуць агонь па нецрыяцелю на правым беразе ракі, дзе французская кавалерыя стрымлівае наступленне войскаў адмірала П. Чычагова. У белых плашчах - кірасіры французскага генерала Ж. Думерка, побач з імі - афіцэры

«свяшчэннага эскадрона». За адным з карэ пяхоты - група, у якой угадваецца штаб Напалеона. За палатно «Пераправа цераз Бярэзіну» П. Геса атрымаў ордэн Ганны 2-й ступені.

У 1852 годзе П. Геса завяршыў працу над заказанай яму мастацкай серыяй. Акрамя разгледжаных твораў, ім былі яшчэ напісаны «Бітва каля Барадзіна», «Подзвіг генерала Невяроўскага», «Бітва каля Таруціна», «Бітва каля Малаяраслаўца», «Бітва каля Краснага», «Бітва каля Валуцінай гары», «Бітва каля Ласьміны». У дзяржаўным графічным зборы ў Мюнхене прадстаўлены шэраг малюнкаў з натуры, зробленых мастаком: «Бярэзіна. Рака», «Дарога ад Краснага на Смаленск», «Від горада Вязьма», «Від на Смаленск». У Эрмітажы захоўваецца акварэль П. Геса «Уцёкі французав».

Творы нямецкага мастака П. Геса, прысвечаныя Айчынай вайне 1812 года, можна разглядаць як своеасаблівыя гістарычныя крыніцы. Адметнасць творчасці майстра - імкненне да дакладнасці. Сучаснікаў творцы здзіўляла праўдзівасць увасаблення шматлікіх дэталей тагачасных падзей. У рэцэнзіі, змешчанай у 1846 годзе ў часопісе «Современник», адзначалася, што ў карціне «Пераправа цераз Бярэзіну» «заключаецца цэлы раман, і яна ў строгім сэнсе гістарычная карціна» [7, с. 123]. Сучаснікі без цяжкасці знаходзілі ў палотнах П. Геса знаёмыя партрэты галоўных дзеючых асоб баталій 1812 года.

Увогуле ж творы, створаныя П. Гесам, адметныя сваім кампазіцыйным вырашэннем. Несумненным і істотным дасягненнем мастака было парушэнне звыклай, кананічнай схемы пабудовы батальнай карціны. Да яго кампазіцыйная схема была звычайна такая: на першым плане, на ўзвышшы, размяшчаўся палкаводзец у атачэнні штаба альбо невялікага атрада, які назіраў за ходам бітвы. Ваенныя ж дзеянні паказваліся толькі на сярэднім і заднім планах палатна, якія запаўняліся безаблічнымі фігурамі салдат. Пры такой пабудове глядач знаходзіўся ў становішчы аддаленага сузіральніка. У П. Геса асноўныя масы і сэнсавыя цэнтры набліжаны да першага плана, такім чынам глядач аказваецца нібыта ўцягнутым у ход бою. Гэта было новым для тагачаснага батальнага жывапісу.

Любімы і арыгінальны прыём П. Геса, асабліва ў палотнах «Пераправа цераз Бярэзіну», «Бітва каля Вязьмы», - размяшчэнне на бліжнім плане жанрава вырашаных сцэн і фігур, а таксама прадметаў ваеннага быту: зарадных скрыняў, пакінутай зброі, ківераў і ранцаў - для XIX стагоддзя гэта было яшчэ нязвыкла.

Пазней мастацтвазнаўцы крытыкавалі П. Геса за адсутнасць у яго батальных творах псіхалагізму. Так, рускі мастац-

вазнавец Мікалай Урангель у артыкуле, прысвечаным замежным мастакам у Расіі, пісаў, што ў іх творчасці «псіхалогія твару ўступіла месца правільнасці форменнага пахрою, і цяпер ужо пачалі пісаць не людзей у адзенні, а адзенне на людзях» [8, с. 24]. Гэты недахоп у творах Геса, безумоўна, заўважальны, і тлумачыўся ён тым, што мастак пісаў паводле імператарскага заказу і павінен быў прытрымлівацца ўсіх правілаў батальнага жанру. Але, нягледзячы на гэта, яго карціны, прысвечаныя падзеям Айчынай вайны 1812 года, не сталі пышным ваенным парадам, не ператварыліся яны і ў апафеоз генералітэта. Галоўнай рухаючай сілай у іх была армія, а з гэтым у карціны П. Геса ўвайшла народная вайна, подзвіг і мужнасць простых салдат, якія і вызначылі перамогу рускай зброі ў Айчынай вайне 1812 года.

ЛІТАРАТУРА

1. Урланис, Б.Д. Войны и народонаселение Европы: Людские потери вооруженных сил европейских стран в войнах XVII-XX вв. (ист.-стат. исслед.) / Б.Д. Урланис. - М.: Изд-во социально-политической литературы, 1960.-567 с.
2. Антонаў, В.В. Айчынная вайна 1812 / В.В. Антонаў // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. - Т. 1. - Мінск: БелЭн, 1993. - 494 с.
3. Кондратьев, И.К. Драма на Лубянке / И.К. Кондратьев // Книголюб.Ви [Электронны рэсурс]. - Рэжым доступу: http://knigolubu.ru/russian_classic/kondratev_ik/drama_na_lubyanke. 7426. - Дата доступу: 27.06.2012.
4. Жуковский, В.А. Дневники / В.А. Жуковский. - СПб.: Типография бр. Пантелеевых, 1903. - 653 с.
5. Центральный государственный исторический архив России. - Ф. 472. - Оп. 17 (2/ 934). - Д. 7. - Л. 138.
6. Воронов, П., Бутовский, В. История лейб-гвардии Павловского полка / П. Воронов, В. Бутовский. - СПб.: Паровая типолитография Н.Л. Ныркина, 1875.-423 с.
7. Выставка императорской Санкт-Петербургской Академии художеств в 1846 году // Отечественные записки. - 1846. - Т. 16. - Наука и художества.
8. Врангель, Н. Иностранцы XIX века в России / Н. Врангель // Старые годы. - 1912. - Июль - сентябрь. - С. 20-71.